

Construir la civilització del temps alliberat

André Gorz

Versió catalana i pròleg

Caterina Terrassa

Dibuixos

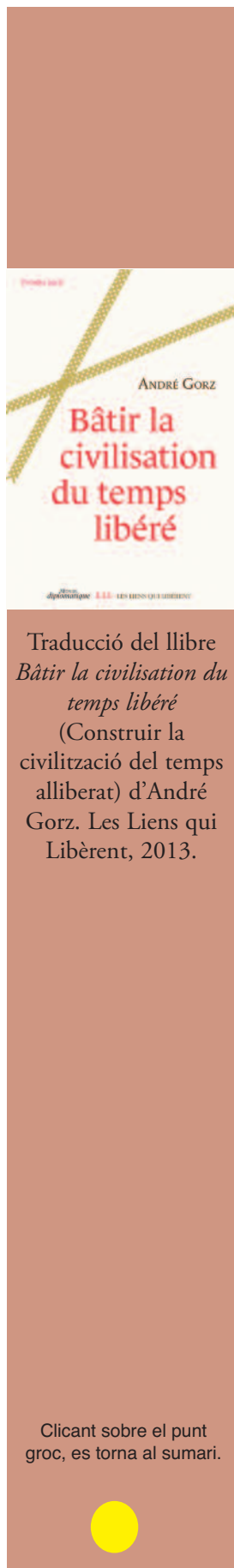
Inés Martín

LA BIBLIOTECA DEL GOLEA

Capdepera

2020

Sumari

Pròleg
4

La seva ecologia i la nostra
7

Perquè la societat salarial necessita nous criats
11

Construir la civilització del temps alliberat
20

L'autor:
André Gorz

Nascut Gerhard Hirsch el 9 de febrer del 1923 a Viena (Àustria), el filòsof André Gorz es va suïcidar, al mateix temps que la seva esposa, el 22 de setembre de 2007 a Vosnon (França), a l'alba. Enginyer químic, es decanta cap a la filosofia després de la guerra. Hereu de l'existencialisme de Jean-Paul Sartre [...] i de l'escola de Frankfurt [...]. Cofundador de *Le Nouvel Observateur* sota el pseudònim de Michel Bosquet, s'inscriu en el corrent de l'ecologia radical, centrat en l'autonomia de l'individu; de la qual cosa donen testimoni aquests tres textos publicats per *Le Monde Diplomatique*.

PRÒLEG

Amb els textos d'aquesta col·lecció, Le Monde diplomatique i Les Liens qui Libèrent posen a disposició del gran públic, sota la forma d'un petit llibre a preu mòdic, diversos articles que publicats en aquest periòdic ara farà un, deu o cinquanta anys, presenten, a la relectura, un interès molt particular.

Dins el gran patrimoni intel·lectual de Le Monde diplomatique [...] hi trobem, en efecte, un gran nombre d'autors i textos que, escrits ahir, de vegades responen sorprenentment a problemàtiques d'avui... i potser de demà. Bâtir la civilisation du temps libéré (2013)

Bâtir la civilisation du temps libéré és un petit llibre format per tres articles, l'autor dels quals és André Gorz, que van ser publicats al periòdic *Le Monde Diplomatique* abans del 22 de setembre del 2007. L'he traduït per entendre'l bé, no podia perdre-me'n ni mitja paraula. Per mi, traduir-lo, ha estat tan necessari com desentelar un vidre; volia beure tot el que diu com si fos un forat. I ara, breument, intentaré explicar-vos per què. Esper que les meves raons us empenyin també a llegir-lo.

Vaig comprar *Bâtir la civilisation du temps libéré* a la llibreria Olivieri de Montréal (Quebec, Canadà) entre novembre del 2014 i febrer del 2015. No me'n record molt bé, però sé que feia fred i hi havia molta neu. Quan movia els braços l'abric feia «crec crec» de fibres congelades.

El tema de la neu i el fred no és tan obvi, a l'estiu fa tanta calor com a Mallorca, i amb el canvi climàtic ja se sap, de vegades agafem un abric i bastava amb un *jerseït*.

Montréal és el tipus de ciutat la pàgina web de l'ajuntament de la qual conté una guia per fer compost casolà, productes per fer neta la casa sense contaminar i 50 maneres diferents de participació ciutadana. Tot molt sostenible, tothom molt empoderat. Al carrer escoltava sobretot parlar francès, i em feia gràcia perquè el xerraven a la seva manera, amb un accent tot particular i paraules angleses *de repente*; un poc com el català que xer-ram els mallorquins.

Em pareixia una metròpoli avançada, la llengua em fascinava; la sentia un poc com un oxímoron, entre llunyana i propera. Havia d'expressar tot el que la ciutat m'oferia, i crec que un poc per això, un poc per fidelitat amb el meu entorn familiar ple d'ecologistes polititzats i un poc per la meva condició de graduada en nutrició humana i dietètica, vaig acabar

comprant aquest llibre en lloc d'una *poutine*.¹ En pla intel·lectualoide de manual a Montréal.

Em va cridar molt l'atenció que, quasi el primer que deia la descripció sobre l'autor, era que s'havia suïcidat juntament amb la seva dona quan ja eren vells. Havien decidit quan, com, per què i amb qui MORIR, i ho havien fet de veres. No ho havien intentat, però després res; ho havien fet i ja està. Visca. *Olé*. Vaig pensar que eren uns valents i que segur que les seves reflexions serien interessants. A més el llibre era curt. Tot indicava que era una bona compra (ho va ser).

Més tard vaig llegir Cartes a D. (D de Dorine, la seva esposa) en les quals ell reconeixia que havia pogut dedicar-se a escriure només gràcies al suport econòmic d'ella i que pareixia mentida que a les seves obres ella hi fos tan poc present. Aquest home era un artista de la pista, i com a tal, estava clar que no podia no ser feminista. Gràcies per fer-la visible i per xerrar del que és realment important.

Fins aquí l'apologia a l'autor.

A partir d'aquí, l'apologia de l'obra:

Lorca deia (i últimament molta gent el cita) que «Hay cosas encerradas dentro de los muros que, si salieran de pronto a la calle y gritaran, llenarían el mundo». Aquests articles són, al meu parer, crits d'aquests. Llegir Lorca és llegir també Gorz; llegir el poema «Grito hacia Roma» de *Poeta en Nueva York* és com mirar a través d'un ull de bou:

Mientras tanto, mientras tanto, ¡ay!, mientras tanto,
 los negros que sacan las escupideras,
 los muchachos que tiemblan bajo el terror pálido de los directores,
 las mujeres ahogadas en aceites minerales,
 la muchedumbre de martillo, de violín o de nube,
 ha de gritar aunque le estrellen los sesos en el muro,
 ha de gritar frente a las cúpulas,
 ha de gritar loca de fuego,
 ha de gritar loca de nieve,
 ha de gritar con la cabeza llena de excremento,
 ha de gritar como todas las noches juntas,
 ha de gritar con voz tan desgarrada
 hasta que las ciudades tiemblen como niñas
 y rompan las prisiones del aceite y la música,
 porque queremos el pan nuestro de cada día,
 flor de aliso y perenne ternura desgranada,

¹ Plat típic de Montréal molt gordo.

porque queremos que se cumpla la voluntad de la Tierra,
que da sus frutos para todos.

Finalment i per començar, m'agradaria també citar Toni Gomila, perquè al cor d'*Acorar* hi ha també les arrels de *Construir la civilització del temps alliberat*. Citaré un fragment d'*Acorar* en pla darrer entrant d'un dinar de Nadal, quan normalment ja estàs ple, però no hem fet més que començar:

«Primer callàrem i oblidàrem ses cançons. Després vàrem cloure es ulls i oblidàrem es paisatge. I ara no sé si encara hi som a temps o si mos hem d'avesar a viure dins un desert sense cap ombra.

I tampoc no sé si trobarem cap racó fèrtil dins aquest ermàs, i si el trobam haurem de cremar batzers, i romeguers, i... totes ses definicions conegudes de lo nostro.»

Imprescindible Gorz, imprescindible *Acorar*, imprescindible Lorca, imprescindible Gloria Fuertes, imprescindible prendre partit i tirar-se a la piscina, estimar i voler créixer. En la meva opinió, clar.

Espero que hagueu entrat en gana, Bon profit!

CATERINA TERRASSA

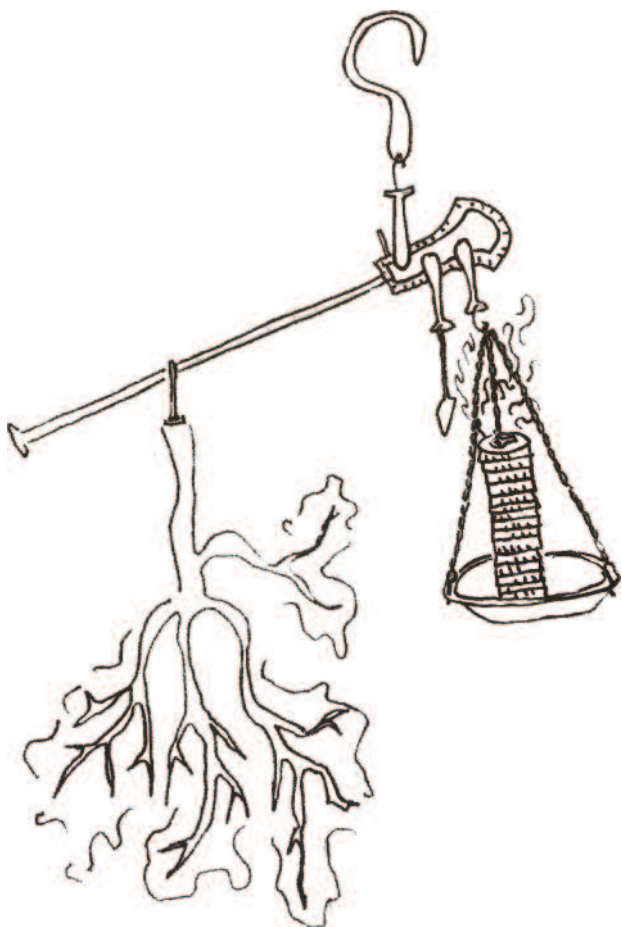
LA SEVA ECOLOGIA I LA NOSTRA

«Visionari, el filòsof André Gorz havia previst l'apropiació de l'ecologia per part de la indústria i dels grups financers –en una paraula, del capitalisme. Aquest article va ser publicat el 1974 a la publicació mensual Le Sauvage [...]. Le Monde Diplomatique el va recuperar l'any 2010.»

Alludir a l'ecologia és com parlar del sufragi universal i del descans del diumenge: al principi, tots els burgesos i els partidaris de l'ordre us diuen que voleu la seva ruïna, el triomf de l'anarquia i de l'obscurantisme. Després, quan la força de les coses i la pressió popular esdevenen massa fortes, allò que us era refusat ahir és concedit, i fonamentalment res canvia.

La presa en consideració de les exigències ecològiques conserva molts adversaris en la patronal i l'empresariat. Així hi tot, l'ecologia compta amb el suficient suport capitalista com perquè la seva acceptació, degut a pressions econòmiques, sigui molt probable. Així doncs, val més que a partir d'ara no juguem a «fet i amagar»; *la lluita ecologista no és una finalitat en si mateixa, és una etapa*. L'ecologia pot crear dificultats al capitalisme i obligar-lo a canviar, però quan el capitalisme, després d'haver resistit durant molt temps amb força i astúcia, cedeixi finalment a l'impàs ecologista perquè aquest serà inevitable, l'ecologia serà integrada com ho ha estat qualsevol de les altres restriccions que han esdevingut d'obligat compliment.

Per això, cal que per començar ens demanem francament què volem. Volem un capitalisme que s'adapta a les obligacions ecologistes o una revolució econòmica, social i cultural que abolixi les obligacions del capitalisme i, a la vegada, instauri una nova forma de relació entre l'individu i la col·lectivitat, l'entorn i la natura? Reforma o revolució?

Sobretot, no contesteu que això és una pregunta secundària i que l'important és no embrutar el planeta fins que esdevingui inhabitable. Perquè la supervivència tampoc és una finalitat per si mateixa: [...] *val la pena sobreviure en un món transformat en hospital planetari, en escola planetària, en presó planetària, i on la tasca principal dels enginyers de l'ànima serà fabricar individus adaptats a aquesta condició?* (...) Val més intentar definir des del començament *per què* lluitem i no només *contra* què. I val més intentar preveure com el capitalisme es veurà afectat i canviat per les obligacions ecologistes, que creure que aquestes provocaran la seva desaparició sense més.

Però en primer lloc, què és, en termes econòmics, una obligació ecològica? Agafem com a exemple els complexos químics gegantescos de la vall del Rin a Ludwigsafen (BASF), a Leverkusen (Bayer) o a Rotterdam (Akzo). Cada complex combina els següents factors:

Recursos naturals (aire, aigua, minerals) que fins ara havien passat per gratuïts perquè no havien de ser reproduïts (reemplaçats).

Mitjans de producció (màquines, infraestructura), que són capital immòbil,¹ que s'utilitzen i que per això s'ha d'assegurar el seu reemplaçament («la seva reproducció»), preferentment per mitjans més potents i eficaços, per donar a l'empresa avantatges sobre els seus competidors.

Força de treball humana, que també ha de ser reproduïda (fa falta alimentar, tenir cura, allotjar, educar el personal).

En economia capitalista, la combinació d'aquests factors, en el si del procés de producció, té com a objectiu principal treure el màxim benefici possible (cosa que, en una empresa preocupada pel seu futur, vol dir també tenir el màxim de potència; per tant d'inversió i presència en el mercat mundial). La recerca d'aquest objectiu repercuteix profundament en la manera com es combinen els diferents factors i en la importància relativa que es dona a cadascun d'ells.

L'empresa, per exemple, mai es demana com fer-ho perquè el treball sigui el més agradable possible o perquè la fàbrica cuidi el millor possible els equilibris naturals i l'espai de vida de la gent o perquè els seus productes serveixin per a alguna finalitat de la comunitat humana. (...)

Però mira per on, especialment a la vall del Rin, l'amuntegament humà i la contaminació de l'aire i de l'aigua han arribat a tal punt que la indústria química, per continuar creixent o simplement per continuar funcionant, es veu obligada a filtrar els seus fums i altres productes de desfet, és a dir, a reproduir les condicions i els recursos que fins ara passaven per «naturals» i gratuïts.

¹ Capital que no es mou, per exemple maquinària per filtrar l'aire o descontaminar l'aigua.

Aquesta necessitat de reproduir l'entorn tindrà una incidència evident: farà falta invertir en descontaminació, així doncs caldrà incrementar la massa de capitals immòbils; tot seguit farà falta assegurar l'amortització (la reproducció) de les instal·lacions de depuració; i el producte d'aquestes (la propietat relativa de l'aire i de l'aigua) no es pot vendre per a treure'n profit. En definitiva, es donarà un augment simultani del pes del capital invertit (més inversió de la «composició orgànica»), dels (seus) costos de reproducció i dels costos de producció; sense que es doni un augment corresponent en les vendes. En conseqüència, una de dues: o bé la taxa de benefici baixarà, o el preu dels productes augmentarà.

L'empresa buscarà, evidentment, apujar els preus de venda. Però no se'n sortirà tan fàcilment: totes les altres empreses contaminants (cimenteres, metal·lúrgia, siderúrgia, etc.) també intentaran que els seus productes siguin més cars per al consumidor final.

Tenir en compte les exigències ecològiques tindrà finalment la següent conseqüència: els preus tendiran a augmentar més aviat que els salaris reals, el poder adquisitiu popular es veurà reduït i tot acabarà com si el cost de descontaminació s'hagués de retenir dels recursos dels quals disposen les persones per a la compra de mercaderies. La producció d'aquestes mercaderies tendirà doncs a estancar-se o a baixar; les tendències a la recessió o a la crisi es veuran agreujades. I aquesta marxa enrere en el creixement i la producció que, en un altre sistema, hauria pogut ser un bé (menys cotxes, menys soroll, més aire, jornades laborals més curtes) tindrà efectes completament negatius: les produccions contaminants es transformaran en béns de luxe, inaccessibles a la major part de la població i sense deixar d'estar a l'abast dels/ de les privilegiats/des; les desigualtats seran més profundes; els pobres seran relativament més pobres i els rics més rics.

La presa en consideració dels costos ecològics tindrà, en suma, els mateixos efectes socials i econòmics que la crisi del petroli. I el capitalisme, lluny de sucumbir a la crisi, la gestionarà com sempre ho ha fet: els grups financers més ben posicionats aprofitaran les dificultats dels grups rivals per a absorbir-los a un preu baix i estendre el seu control sobre l'economia. El poder central reforçarà el seu control sobre la societat: els tecnòcrates calcularan valors «òptims» de descontaminació i producció, dictaran reglamentacions, estendran els dominis de la «vida programada» i el camp d'activitat dels aparells de repressió. (...)

Diríeu que tot això és inevitable? Sens dubte. Però podria ser molt bé que això passés si el capitalisme es veu obligat a tenir en compte els costos ecològics sense un atac polític, llançat a tots els nivells, que li prengui el control de les operacions i se li oposi, en tant que projecte de societat i de civilització diferent. Cal reconèixer que els partidaris del creixement tenen raó almenys en un punt: en el marc de la societat i el model de consum

actuals, basats en les desigualtats, el privilegi i la recerca del profit, el no-creixement o el creixement negatiu només poden significar estancament, atur i increment de la bretxa que separa rics i pobres. En el marc del model de producció actual, no és possible limitar o bloquejar el creixement mentre es reparteixen de manera més equitativa els béns disponibles.

Mentre raonem dins els límits d'aquesta civilització desigual, el creixement serà vist per la majoria de gent com la promesa –malauradament del tot il·lusòria– que algun dia deixaran de ser «no privilegiats/des» i el no-creixement com la seva condemna eterna a la mediocritat. També, no és tant al creixement al que ens hem d'enfrontar, sinó al mite que aquest alimenta, a la dinàmica de les necessitats creixents i sempre frustrades sobre les que es recolza, a la competició que organitza, incitant els individus a voler posicionar-se «per sobre» dels altres.

El lema d'aquesta societat podria ser: «El que és bo per a tothom no val res. No seràs respectable si no ets “millor” que els altres». Ara bé, el que hem d'afirmar és el contrari per rompre amb la ideologia del creixement: «Només és digne de tu el que és bo per a tothom. Només mereix ser produït allò que no privilegia ni rebaixa ningú. Podem ser feliços amb menys opulència perquè en una societat sense privilegi no hi ha pobres».

PERQUÈ LA SOCIETAT SALARIAL NECESSITA NOUS CRIATS

«Treball precari, societats duals, atur crònic en molts països d'Occident i augmentant ràpidament en molts països de l'Est, incertesa incrementada pel futur en el tercer món, sotmès a la llei de ferro dels ajustaments estructurals... Les mutacions i les regressions es multipliquen sense que el pensament polític, per manca de comprensió, abordi aquests fenòmens. Continuarem produint criats, mentre que el que hauríem de fer és transformar el temps en llibertat per a tothom? Aquest article, que recupera el missatge essencial d'una comunicació llegida per l'autor el 6 de març de 1990 [...] va ser publicat per Le Monde Diplomatique el mes de juny del mateix any.»

Des dels inicis de l'Era Moderna, Occident no ha deixat de fer-se una pregunta: en quina mesura la racionalitat econòmica és compatible amb el mínim de cohesió social que una societat necessita per sobreviure? Aquesta pregunta avui es planteja sota aspectes nous, amb una actualitat i una gravetat incrementades. El contrast entre la realitat i el discurs lenitiu de la ideologia dominant és, en efecte, sorprenent.

En el conjunt de països capitalistes d'Europa, es produeixen de 3 a 4 vegades més riqueses que fa 35 anys; aquesta producció no exigeix 3 vegades més hores de feina, sinó una quantitat molt menor de feina.

A l'RFA² el volum anual de treball ha

² RFA: República Federal Alemanya, també coneguda com Alemanya Occidental o de l'Oest, en alemany Westdeutschland o West-Deutschland. Era un país de l'Europa central que formava part de la Unió Europea (UE). Va ser proclamada el 23 de maig de 1949, amb Bonn com a capital, i incloïa les zones d'ocupació britànica, nord-americana i francesa un cop acabada la Segona Guerra Mundial. El 12 de setembre de 1990 es restablí oficialment la sobirania i unió de la RDA i la RFA per formar l'actual estat d'Alemanya.

baixat un 30% de 1955 a 1990. A França ha baixat un 15% en trenta anys, des de 1960 a 1990, i un 10% des de 1984 a 1990. Les conseqüències d'aquests guanys de productivitat es resumeixen com segueix, segons Jacques Delors: el 1946, un assalariat de 20 anys podia esperar que es passaria un terç de la seva vida despert a la feina; al 1975, només un quart; al 1990, menys d'una cinquena part. I encara aquesta darrera xifra no integra els guanys de productivitat que han de venir i només considera els assalariats a temps complet durant tot l'any. Encara segons Delors, la població francesa de més de quinze anys el 1990 passaran menys temps treballant que mirant la televisió.

Aquestes xifres, la nostra civilització, la nostra premsa i els nostres representants polítics no volen mirar-les a la cara. Refusen veure que ja no vivim en una societat de productors, en una civilització del treball. La feina ja no és el ciment social principal, ni el principal factor de socialització, ni l'ocupació principal de cadascú, ni la principal font de riquesa i benestar, ni el sentit i el centre de les nostres vides. Sortim de la civilització del treball, però en sortim a recules, i entram a recules en una civilització del temps alliberat, incapaços de veure-la i voler-la, incapaços doncs de «civilitzar» el temps alliberat que ens venç, i de fundar una cultura del temps disponible i una cultura d'activitats triades per prendre el relleu i completar les cultures tècniques i professionals que dominen l'escena. El nostre discurs queda dominat per la preocupació per l'eficiència, el rendiment, els resultats màxims; per la preocupació d'obtenir el millor resultat possible amb el mínim de treball i el mínim de temps. I semblam decidits a ignorar que els nostres esforços d'eficàcia i de racionalització tenen com a conseqüència principal aquest resultat –que la racionalització econòmica no sap ni avaluar ni carregar de sentit– d'alliberar-nos del treball, d'alliberar el nostre temps, d'alliberar-nos del regne de la mateixa racionalitat econòmica. Aquesta incapacitat de les nostres societats de fundar una civilització del temps alliberat comporta una distribució absurda i escandalosament injusta del treball, el temps disponible i les riqueses. La nostra atenció es fixa, per començar, sobre les noves carreres i les transformacions fonamentals que resulten de la revolució micro-electrònica en el si del treball industrial i, sobretot, en la condició dels treballadors i les treballadores.

Es diu que les tasques repetitives i de pura execució tendeixen a desaparèixer de la indústria; que la feina tendeix a ser assumida, responsable, auto-organitzada, diversificada, exigent d'individus autònoms, capaços d'iniciativa, capaços de comunicar, d'aprendre, d'ensenyar, de dominar diverses disciplines intel·lectuals i manuals. Pretenem que un nou artesanat agafi el relleu de l'antiga classe obrera tot materialitzant aquest vell somni: els/les productors/es tenen el poder sobre els llocs de producció i hi organitzen sobiranament la seva feina. I qui s'interroga sobre la proporció

d'assalariats que accedeixen a aquesta nova condició escolta la resposta amb irritació, ja que la pregunta és incongruent: el 1990, es tracta només del 5% al 10% dels treballadors de la indústria, però demà seran més del 25% i del 40-50% en el sector de la metal·lúrgia. La feina podrà tornar a ser apassionant fins al punt de confondre's, com en el cas dels/les artistes, amb la vida mateixa.

Fa falta tenir mala bava per intentar saber-ne més i fer-se algunes altres preguntes: què passarà amb el 50-60% dels/les treballadors/es de la metal·lúrgia que no tindran accés a la condició envejable que acaba de ser descrita?

Què passarà amb el 75% d'assalariats del conjunt d'indústries que no podran accedir a aquesta condició? I sobretot, aquests canvis no s'acompanyen de beneficis de productivitat molt ràpids, per exemple del 10% a l'any en la indústria automobilística i del 100% en cinc anys en la indústria de la màquina eina?

Quan Thompson va modernitzar la seva fàbrica de refrigeradors fent-la més competitiva i assegurant a tot el personal obrer l'accés a qualificacions professionals cada vegada més elevades, aquesta transformació tan celebrada no va ser acompanyada d'una reducció de la plantilla de 19000 a 9000 treballadors/es?

La proporció de la població activa ocupada³ en el sector de la indústria no ha caigut del ~40% el 1970 al ~30% el 1990 i no es preveu que representarà menys d'un 20% a l'any 2000? Què se'n fa, doncs, d'aquesta mà d'obra que la indústria «allibera», si ens atrevim a dir-ho així, per tal de només conservar aquells valuosos professionals polivalents als quals, per a tenir-los lligats, ofereix un tracte i un estatus privilegiats?

Sabem la resposta a aquestes preguntes: per a quasi la meitat de la població activa, la ideologia del treball ha esdevingut una mala farsa; a partir d'ara, la identificació amb el treball és impossible, ja que el sistema econòmic no necessita, o no necessita de manera regular, la seva capacitat de

³ La població activa d'un país és la quantitat de persones que s'han integrat en el mercat de treball, és a dir que està composta per tots els habitants d'una entitat geogràfica que estan en edat de treballar i que, o bé desenvolupen un treball remunerat (població ocupada) o bé cerquen feina (població en atur); es divideix doncs, en dos grups (empleats i aturats).

Població activa = població ocupada + població aturada : aquesta població sempre es troba en edat de treballar.

No s'ha de confondre amb la «població en edat de treballar», que és la que segons la legislació té capacitat legal d'incorporar-se al mercat de treball (per ex. 16-65 anys, variant segons l'època i amb diferents edats de jubilació, etc.). No es considera població activa la que realitza un treball sense remunerar (ex. Treballs de cures a la llar o els/les estudiants).

No s'ha de confondre tampoc amb la «població ocupada» que és la part de la població que efectivament desenvolupa un treball remunerat.

treball. La realitat que emmascara l'exaltació dels «recursos humans» és que el treball estable, a temps complet, durant tot l'any i tota la vida esdevé el privilegi d'una minoria. Per a quasi la meitat de la població activa, el treball deixa de ser un ofici que integra dins una comunitat productiva i defineix un lloc dins la societat. Allò que la patronal anomena «flexibilitat» es tradueix pels assalariats en precarietat. La situació a França no té res d'excepcional en aquest sentit. A Alemanya, la meitat dels contractes són a temps parcial o a títol precari; un terç de la població activa ocupa llocs de feina temporals o a temps parcial, amb un salari parcial. I encara que les estadístiques indiquin una baixada del nombre de persones en situació d'atur, no sempre s'ha de concloure que l'economia torna a tenir necessitat d'un volum de treball major. Per a reduir la taxa d'atur, també podem augmentar la proporció de treballs a temps i salari parcials en detriment de treballs a temps complet. Això és el que passa a França, a Alemanya i sobretot als EEUU i al Regne Unit. En aquests dos darrers països, les persones aturades i/o que treballen a títol precari i a temps parcial representen, tots junts, més del 45% de la població activa. Al Regne Unit, el 50% de les dones i el 25% dels homes, és a dir, el 36% de la població activa tenen treballs no reglamentats. El 90% dels llocs de treball creats en cinc anys són precaris i/o a temps parcial. Als EEUU, el 60% dels llocs de treball creats durant la dècada de 1980 es paguen amb salaris inferiors al llindar de pobresa; els ingressos tipus d'una família americana en la qual l'home té menys de 25 anys són, el 1990, un 43% més baixos del que eren el 1973.

Així, del 35-50% de la població activa britànica, francesa, alemanya o americana viu al marge de la nostra suposada civilització del treball, de la seva escala de valors i de la seva ètica del rendiment i del mèrit. El sistema social es trenca en dos i dona lloc al que actualment coneixem com «societat dual». La conseqüència és una desintegració molt ràpida del teixit social. A dalt de l'escala es lliura una competició frenètica per despenjar un dels estranys llocs de treball que són a la vegada estables i oberts a una carrera ascendent. És el que un eslògan publicitari repugnant elogia com «la ràbia de guanyar», sobreentenent que per cada guanyador/a hi ha d'haver una massa de perdedors/es i que qui venç no deu res a aquells que esclafa. La societat es presenta com un model d'esport de combat, amb vocabulari militar i imatges guerreres. Aquells i aquelles que no són vencedors, ni guanyadors ni triomfadors es veuen expulsats cap als marges d'una societat de la qual no poden esperar res. La violència d'aquest fet suscita contra-violències, indiferència i nostàlgies agressivament regressives o reaccionàries.

Aquesta desintegració ens retorna a un problema de fons: com ha de ser una societat en la qual el treball a temps complet de tota la ciutadania ja no és necessari ni econòmicament útil? Quines prioritats diferents a les

econòmiques s'han de tenir? Com ho hem de fer perquè els beneficis de productivitat i els estalvis de temps de treball puguin ser aprofitats per tothom? Com podem redistribuir millor tot el treball socialment útil de manera que tothom pugui treballar, però treballar menys i millor, a la vegada que rep la seva part de riquesa produïda socialment?

La tendència dominant és deixar de banda aquest tipus de preguntes i plantejar el problema al revés: com fer que, malgrat els guanys de productivitat, l'economia consumeixi tant de treball com en el passat? Com fer que les noves activitats remunerades ocupin aquest temps que, a escala de la societat, els guanys de productivitat alliberen? A quin nou àmbit d'activitat podem estendre els intercanvis econòmics per a reemplaçar amb dificultat els llocs de treball que per altra banda han estat suprimits per la indústria i els serveis industrialitzats?

Coneixem la resposta, els EEUU i el Japó han mostrat la via: el sol àmbit en el qual és possible, en economia liberal, crear un gran nombre de llocs de feina en el futur és el dels serveis a les persones. El desenvolupament del treball podria ser il·limitat si aconseguíssim transformar en prestacions de serveis retribuïts les activitats que la gent ha assumit, fins ara, per ella mateixa. Els economistes fan referència a aquest fenomen com «nou creixement més ric en llocs de feina», «terciarització» de l'economia: «societat de serveis» prenent el relleu de la «societat industrial».

Però aquesta manera de voler salvar la societat salarial posa problemes i presenta contradiccions que mereixen ser al centre del debat públic i la reflexió política. En efecte, quin és el contingut i el sentit de la majoria de les activitats que la transformació en serveis professionalitzats i monetaristes evoca?

És fàcil demostrar que la seva professionalització no respon més a la mateixa lògica que el desenvolupament econòmic passat. En el passat, efectivament, el creixement tenia com a motor fonamental el que anomenem «substitució productiva»: tasques que la gent, després de segles, assumia per ella mateixa en l'esfera domèstica i que progressivament es van transferir a la indústria i a les indústries de serveis, que estaven dotades de màquines més eficients que les que podíem trobar a la llar.

La producció industrial i els serveis industrialitzats han reemplaçat així l'autoproducció domèstica i les tasques de cuidats que cadascú feia per si mateix. Ja ningú fila la seva llana, teixeix els seus draps, cus les seves vestimentes, cou el seu pa, etc., ja que totes aquestes tasques les fan més ràpidament, i sovint millor, les indústries utilitzant persones assalariades. I com que la industrialització permet produir més ràpid i sovint millor amb menys treball, cadascú pot finalment, amb el salari d'una hora de feina, comprar molts més béns i serveis dels que hauria estat capaç de produir per si mateix en una hora. La industrialització ha estalviat temps de treball a tothom i aquest temps de treball ha estat reutilitzat per l'economia

en gran part per produir riqueses suplementàries que només la industrialització permet de concebre i de crear.

Però els nous llocs de treball, creats en l'àmbit de serveis a les persones, responen encara al model de substitució productiva? Asseguren que es duen a terme de manera més eficaç, és a dir, millor i més aviat, els serveis que les persones s'havien proveït fins ara a elles mateixes? L'examen de la majoria de feines creades als EEUU en la dècada de 1980 mostra que això és fals. La seva funció en la majoria dels casos és més aviat la següent: les dues, tres o quatre hores que es passaven tallant la gespa, passejant el gos, fent la compra o netejant la casa, comprant el diari o cuidant els infants es transfereixen, a canvi d'un salari, a un prestador de serveis. No importa que cadascú pugui fer per si mateix aquestes tasques igual de bé. Simplement, això allibera dues o quatre hores de temps d'algú altre. Els economistes anomenen aquest tipus d'intercanvi «substitució equivalent» i Adam Smith ja insistia en el fet de que econòmicament és «improductiu».

Comprar el temps d'algú per a augmentar el propi oci o confort no és altra cosa que comprar un treball de criat/da. La majoria dels llocs de feina creats als EEUU, però també la majoria de treballs que al Japó expliquen la baixa taxa d'atur són treballs de criat/da. Però qui té l'interès i els mitjans per a poder permetre's les prestacions dels nous servidors? Vet aquí la pregunta incòmoda que no es posen aquells i aquelles –també els sindicalistes– per als quals la creació de feina és una finalitat per si mateixa. Suposem per un moment que els nous criats es trobin sota els mateixos estàndards que els seus senyors, que per una hora del seu treball se'ls hagi de pagar tant com el que guanya qui els encomana la feina. Des d'un punt de vista econòmic, seria llavors racional treballar un mateix una hora menys i assumir les pròpies tasques domèstiques, ja sigui individualment o en el marc d'una cooperativa d'intercanvi de serveis veïnal. Potser replicaríem que el factor econòmic no és l'únic factor determinant: encara que una hora de treball de criat costi el mateix que una hora de treball de qui l'ha contractat, aquest darrer pot estar disposat a pagar aquest preu per desfer-se d'aquest tipus de feina. Però si és així, aquest fet reivindica el privilegi de desfer-se d'aquestes feines, afirma de manera implícita que hi ha d'haver gent justament bona per fer tot allò que molesta o repugna, gent el treball de la qual és servir. Gent inferior, en definitiva. Però per què? En quines condicions socials les persones estan disposades a assumir les tasques dels altres, a títol professional, per així dir-ho, a part de les pròpies? I d'on ve el poder adquisitiu addicional que permet comprar quantitats creixents de serveis personals a una massa creixent de prestadors de serveis?

La major part dels economistes, i també d'alguns sindicalistes, donen la següent resposta: l'automatització fa baixar els preus relatius de la quantitat de producte. Aquesta baixada de preu fa que el poder adquisitiu de

la gent augmenti i que es puguin pagar «serveis de proximitat». Raonament impecable, però que deixa de banda un aspecte essencial: d'on ve la baixada dels preus relatius deguda a l'automatització? Resposta: ve del fet que les empreses automatitzades han reduït el «cost salarial», és a dir, el volum dels salaris que distribueixen. Han disminuït el «cost salarial» comprimint els efectius. I només disposen d'un poder adquisitiu addicional aquelles persones que conserven una feina permanent, que normalment està ben qualificada, relativament ben pagada. Només ells, doncs, poden pagar els nous serveis en els quals se suposa que milions d'assalariats haurien de trobar feina.

Això és llavors el que dona el significat real al desenvolupament dels serveis a les persones (sector serveis). Aquests serveis es desenvolupen i són susceptibles de crear un nombre tan gran de llocs de treball perquè, en la majoria dels casos, aquells i aquelles que assumeixen una hora de tasques domèstiques guanyen molt menys que el que els seus ocupadors guanyen per una hora de feina. Els serveis personals es desenvolupen gràcies a l'empobriment d'una massa creixent de gent, fenomen constatat tant a Amèrica del Nord com a Europa Occidental, com mostren estudis de l'IRES i del CERC. La desigualtat social i econòmica entre els que duen a terme els serveis personals i els que els compren ha esdevingut el motor del desenvolupament de la creació de llocs de treball, fonamentat en la dualitat accentuada de la societat, en una espècie de sudafricanització, com si el model colonial s'aixecàs? al cor mateix de les metròpolis.

Veiem així com es reconstrueixen a l'era postindustrial les condicions que prevalien ara fa cent cinquanta anys, als inicis de l'era industrial, en una època en la qual els nivells de consum eren deu vegades més febles, el sufragi universal encara no existia, ni tampoc l'escolarització obligatòria. En aquesta època també, mentre l'economia de mercat s'alliberava de tota classe de traves, una sisena part de la població es veia obligada a treballar com a serventa i empleada domèstica a les cases dels rics i un quart subsistia com podia gràcies a petits treballs. Però en aquell moment es tractava de gent que provenia d'entorns rurals sense cap tipus d'alfabetització i d'artesans arruïnats. Ni la república ni la democràcia existien encara quan aquests fets es produïen, tampoc existia el dret a l'educació ni a la igualtat d'oportunitats.

Avui en dia, en canvi, vivim una paradoxa explosiva: els nostres governs volen, per una part, que el 80% dels joves aprovin el batxillerat; i per una altra, en virtut de la ideologia de treballar per treballar, que es desenvolupi una enorme subclasse de servidors per a amenitzar la vida i els capricis de les classes solvents. Què fan sinó això, en efecte, quan redueixen els impostos a les rendes més elevades sota el pretext que l'exoneració dels rics crearà llocs de feina, ja que les transferències fiscals a favor dels pobres no

en creen? Els pobres, de fet, si els seus recursos augmenten, consumiran solament més productes i serveis normals, industrialitzats, el contingut de treball dels quals és feble. Augmentar els recursos disponibles dels rics, en canvi, farà augmentar el consum de productes de luxe i, sobretot, de serveis personals, el contingut de feina dels quals és elevat, però la racionalitat econòmica a nivell social és feble o pràcticament nul·la.

Dit d'una altra manera, la creació de llocs de feina avui per avui depèn principalment no pas de l'activitat econòmica, sinó de l'activitat antieconòmica; no de la substitució productiva del treball assalariat pel treball d'autoproducció privat, sinó de la seva substitució contraproductiva. La funció de la creació de llocs de treball ja no és estalviar hores de feina a nivell de societat, sinó de malgastar les hores de feina per a augmentar el benestar d'una minoria de gent rica. L'objectiu ja no és reduir la quantitat de feina per unitat de producte o de servei maximitzant la productivitat, sinó reduir la productivitat i maximitzar la quantitat de treball per a desenvolupar un sector terciari sense utilitat social.

Certament, una quantitat immensa de necessitats resten insatisfetes i una altra distribució dels recursos permetria crear milers de llocs de feina dins els serveis a la comunitat, per exemple en el sector de l'ajuda a la maternitat, la puericultura, l'assistència a persones majors, les atencions a domicili i també al sector del lleure, el turisme, la cultura, l'educació... Tot això és possible en efecte sota la condició que es tracta de serveis no comercials, és a dir, serveis pels quals les necessitats no busquen ser solvents ni les prestacions rendibles. Serveis, doncs, que no responen pas a una lògica i una racionalitat econòmica i que, finançats per retencions fiscals, limiten l'esfera de l'economia mercantilista en lloc de fer-la créixer.

Però en referència a la pregunta que ja ens hem fet abans: en quina mesura, dins quins límits és bo substituir serveis professionals remunerats per activitats que cada un de nosaltres podria assumir per si mateix? Dit d'una altra manera, en quina mesura les necessitats a les quals responen aquests serveis no són el resultat de l'actual manca de temps? En quina mesura una política de redistribució del treball (incloent treball domèstic) no reduiria, amb la durada de la jornada laboral, la necessitat de recórrer a serveis mercantilitzats o a serveis a la comunitat? La setmana de 30h en cinc dies per a tothom i de 28 o 24 hores per setmana, amb distribució de les tasques domèstiques entre homes i dones, no permetria l'autoorganització de recursos d'intercanvi de serveis en els barris, immobles i comunitats, l'autoorganització d'agrupaments d'ajuda mútua fonamentats en l'intercanvi de temps i no el pagament amb diners?

A força de monetitzar, de professionalitzar i de transformar en llocs de feina les rares activitats d'autoproducció i de serveis que nosaltres mateixos encara assumim, no estam reduint, fins a fer-lo desaparèixer, l'espai en el

qual cada persona cuida d'ella mateixa, la capacitat de fer-se càrrec d'un mateix, l'aprenentatge dels fonaments de l'autonomia existencial, la socialització viscuda i la xarxa relacional?

Per acabar i sobretot: si com és tendència avui en dia, la creació de llocs de feina depèn dels objectius principals de la classe dirigent, on s'aturarà la transformació de totes les activitats en activitats retribuïdes amb la seva remuneració pertinent com a raó de ser i amb la màxima eficiència com a objectiu? Quant de temps podran resistir les fràgils barreres que impedeixen encara la professionalització de la maternitat i la paternitat, la procreació comercial d'embrions, la venda d'infants, el comerç d'òrgans? No estem ja en camí de monetitzar, de professionalitzar, de vendre no només coses i serveis que nosaltres PRODUÏM, sinó també el que SOM sense poder produir-ho a voluntat ni separar-ho de nosaltres mateixos? No estam ja en camí de transformar-nos a nosaltres mateixos en mercaderia i de tractar la vida com un mitjà entre d'altres i no com l'objectiu suprem que tots els mitjans han de servir?

El problema de fons que confrontam és el d'un més enllà de l'economia i del treball remunerat. La racionalització econòmica allibera temps i en continuarà alliberant, i en conseqüència ja no és possible que la renta dels ciutadans depengui de la quantitat de treball que l'economia necessita. Ja no és possible, tampoc, fer del treball remunerat la font principal de la identitat i el sentit vital de cadascun de nosaltres.

La tasca de l'esquerra, si hi ha d'haver esquerra, consisteix a transformar aquest alliberament de temps en una nova llibertat i en drets nous: el dret de cadascun/a de nosaltres de guanyar-se la vida treballant, però treballant cada vegada menys, cada vegada millor, rebent la seva part de la riquesa socialment produïda. El dret, d'altra banda, de treballar de manera discontinua, intermitent, sense perdre durant les intermitències el salari complet, de manera que s'obrin novament espais per a activitats sense finalitat econòmica i per a reconèixer en aquestes activitats no remunerades l'objectiu de la dignitat i el valor per si mateixes, tant a nivell individual com a nivell de societat.

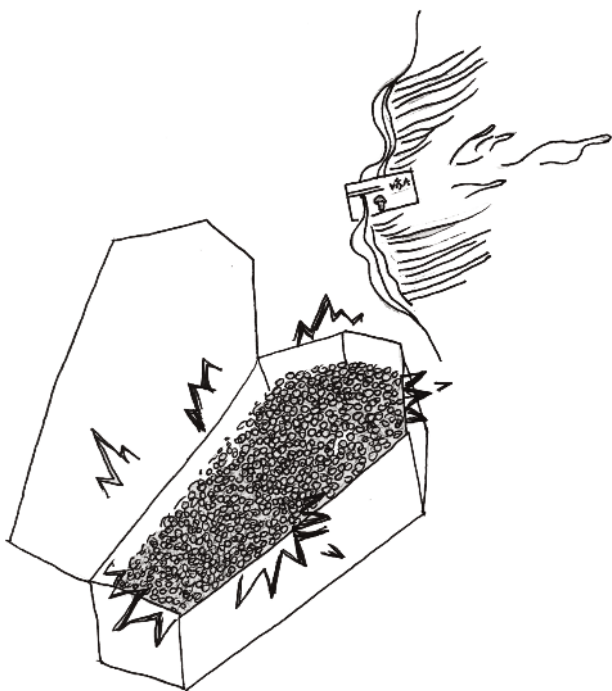

CONSTRUIR LA CIVILITZACIÓ DEL TEMPS ALLIBERAT

«Dramàtic: en constant expansió, l'atur no desapareixerà amb el creixement econòmic. Els discursos sobre la necessitat o la possibilitat de tornar a una situació de plena ocupació només fan que retardar la recerca d'una nova utilització del temps en les societats industrialitzades. Aquest article ha estat publicat per Le Monde Diplomatique el mes de març de 1993.»

La tasca de l'economia no és donar treball ni crear llocs de feina. La seva missió és posar en marxa, tan eficaçment com sigui possible, els factors de producció, és a dir, crear el màxim de riquesa amb la mínima utilització de recursos naturals i de capital de treball. El món industrialitzat cada vegada està més allunyat d'aquesta tasca.

Durant els anys 80, l'economia francesa augmentava un 30% la seva producció anual de riquesa mentre disminuïa un 12% la quantitat anual de treball necessari per a produir-la. Aquesta evolució està destinada a continuar i, com escriu Guy Roustang, «la producció de riqueses econòmiques serà cada vegada menys central en la vida social».⁴ Hem entrat en una civilització on la quantitat de temps lliure del qual disposam és molt major que la quantitat de temps que hem de destinar a dur a terme les nostres obligacions («temps obligat») (...). Una persona assalariada de vint anys tenia, l'any 1946, la perspectiva de passar a la feina, de mitjana, un terç de la seva vida;⁵ l'any 1975, un quart; i

⁴ Guy Roustang, *L'emploi: un choix de société*, Syros, Paris, 1987. Aquest llibre aporta una excel·lent demostració de la impossibilitat de realitzar la plena ocupació per la multiplicació dels serveis a les persones. A llegir igualment, de Guy Roustang i Bernard Perret, *L'Économie contre la société. Affronter la crise de l'intégration sociale et culturelle*, Le Seuil, Paris, 1993.

⁵ Es comptabilitzen les hores de vida que estam desperts, les hores que estam dormint no es comptabilitzen en aquest càlcul.

avui en dia, menys d'una cinquena part. «Aquests canvis recents, però profunds, haurien de produir i induir altres lògiques de producció i intercanvi».⁶ A més d'un volum incrementat de béns i serveis, avui en dia l'economia produeix massivament aquest recurs fonamental que, per als fundadors de la teoria moderna, havia de ser «la veritable mesura de la riquesa»: el temps alliberat de les necessitats i les restriccions econòmiques. «Allà on els homes treballen dotze hores, només en treballaran sis, i serà aquesta la riquesa nacional, la prosperitat nacional (...). La riquesa és llibertat, és temps disponible i res més» escrivia, l'any 1821, un deixeble anònim de Ricardo, que a Marx li encantava citar.

Així, una perspectiva nova se'ns obre: la construcció d'una civilització del temps alliberat. Però en lloc de veure-ho com una tasca emocionant, les nostres societats donen l'esquena a aquesta perspectiva i presenten l'alliberació del temps com una calamitat. En lloc de demanar-se com fer-ho perquè en el futur tothom pugui treballar molt menys i molt millor tot rebent la seva part de riqueses socialment produïdes, la gran majoria dels dirigents es demanen com fer-ho perquè el sistema consumeixi més treball, com fer-ho perquè la quantitat de treball ESTALVIAT en la producció es pugui malgastar en petites feines, la funció principal de les quals sigui ocupar la gent. I, com que es fa evident que els petits treballs no són suficients per a restablir l'ocupació plena a temps complet, ara ens presenten la reducció de la jornada laboral no com una possible emancipació, sinó com un sacrifici necessari i una imposició: la del repartiment del treball i el salari, amb la disminució del darrer en proporció a la durada del primer.

Quina diferència tan decebedora comparat amb el crit llançat per l'esquerra europea, fa quasi sis anys, per part de Peter Glotz, un dels principals pensadors de la social-democràcia alemanya: «l'esquerra europea té al seu abast una utopia concreta que podria mobilitzar milions de persones: la reducció de la jornada laboral, concebuda no només com l'instrument tecnocràtic d'un repartiment més just del treball, sinó com el camí cap a una societat diferent que dona a la gent més temps disponible. L'oportunitat històrica que se'ns ofereix aquí no s'ha presentat mai encara a la humanitat: garantir que el temps del qual cadascun i cadascuna de nosaltres disposam per a la recerca del sentit de la vida sigui més important que el temps que necessitam per fer la nostra feina, les nostres recreacions i el nostre repòs. L'esquerra ja no té objectiu? Vetaquí un que ja és el desafiament d'algunes lluites socials. Hauria de ser possible fer, de la lluita per la reducció sistemàtica de la durada de la jornada de treball sense pèrdua de salari, l'objectiu més important d'un moviment al qual no faria vergonya reclamar la idea d'emancipació».⁷

⁶ Jacques Delors i Clithène, *La France par l'Europe*, Grasset, Paris, 1988.

⁷ Peter Glotz, «Die Malaise der Linken», *Der Spiegel*, Hambourg, nº51, 1987.

Peter Glotz subratllava «sense pèrdua de salari», i és que quan l'aparell econòmic produeix més i millor amb cada vegada menys treball, el nivell d'ingressos no pot dependre de l'evolució de la quantitat de treball que cadascú faci. Al contrari, la redistribució dels beneficis de productivitat ha de permetre que tothom treballi menys, i un creixement fins hi tot feble de la producció ha de permetre l'ocupació d'un gran nombre d'actius, sense que el salari real disminueixi.

Però aquesta redistribució del treball, del temps alliberat i de la riquesa socialment produïda implica una política comú, que haurà de comportar necessàriament la introducció d'un salari binomial: d'una part, el salari provinent del treball realitzat, que pot disminuir si es disminueix la jornada laboral; d'altra part, el salari social, la importància relativa del qual augmenta a mesura que el salari directe i la jornada de treball disminueixen. Només les hores realment treballades quedarien a càrrec de les empreses, per tant els seus costos de producció no es veurien afectats per aquesta redistribució.⁸

Perquè l'efecte es faci patent en la qualitat de vida i la feina, la jornada de treball s'haurà de reduir per fases successives, de manera «massiva i general», com preconitzava des del 1980 l'associació «Échange et projets» en «La Révolution du temps choisi»,⁹ en un termini fixat per llei. Termini suficientment allunyat per permetre negociacions «sobre l'evolució dels costos salarials i socials i sobre el calendari de creació de nous llocs de feina» a nivell polític, a nivell interprofessional, a nivell de branques de coneixement i de cada empresa. Tot això «implica sindicats més potents i més organitzats, directors/es d'empreses preparats per discutir els punts que considerin rellevants i de la seva exclusiva competència. És una nova etapa de la transformació de les relacions industrials que ha començat entre 1969 i 1972».

Ni la setmana de 25h prevista per l'esquerra neerlandesa ni la setmana de 30h en cinc dies, inscrita en el programa d'orientació de la social democràcia alemanya, no poden ser considerades com a objectius definitius. L'alliberament de temps no mereix aquest nom si no ofereix la possibilitat de triar entre una àmplia gamma de modalitats: reducció de la durada de la jornada laboral, setmanal, mensual (com a Quebec) o anual; dret a un any sabàtic o, com al Canadà, a un any de vacances cada 5 anys; dret a període llarg de vacances parentals per educació (36 mesos a l'ex-Txecoslovàquia, 12 a 15 mesos a Suècia), amb el manteniment del 70% al 90% del darrer salari, així com la possibilitat dels pares de fraccionar i compartir

⁸ Per una presentació concisa de les diferents formes de salari garantir, veure «Garantir le revenu, une solution à l'exclusion», document n3, *Transversales Science/Culture*, maig 1992.

⁹ *Échange et projets, La Révolution du temps choisi*, Albin Michel, Paris, 1980. Aquesta obra, d'una riquesa inacabable, encara mereix estar a la capçalera dels militants ecologistes.

aquest període de vacances com més els convengui; generalització del dret a vacances de formació que, a França, permeten 24 mesos d'estudis pagats al 70% del darrer salari; dret a vacances pagades per cuidar un parent o un infant malalt (fórmula sueca), etc.

És a una autogestió real del temps al que hem d'aspirar,¹⁰ que permeti ajustar les franges de temps alliberat al projecte o a la situació familiar de tothom i de «desenvolupar una cultura centrada en les activitats autode-terminades» de manera que «s'eviti l'explotació de la gent per part de la indústria de l'entreteniment i la recreació».¹¹ No hem d'esperar doncs, de l'alliberament del temps, una proliferació indefinida dels llocs de feina en el sector serveis. Al contrari, no té sentit si no contribueix a fer que cada persona i cada comunitat s'encarreguin de la seva pròpia existència, del seu escenari de vida, de la vida a la ciutat, de la definició i del mode de satisfacció de les seves aspiracions i els seus desitjos, de les modalitats de cooperació social (8). De l'alliberament del temps, cal esperar-ne que «relativitzi l'economia i la posi al seu lloc» que estableixi «un nou equilibri entre el treball remunerat i les activitats productives no remunerades», mentre es desenvolupen «prestacions recíproques a les barriades»,¹² xarxes de solidaritat autoorganitzades, cooperatives d'autoproducció i equipaments col·lectius cooperatius, cercles de cultura, i totes les coses que en un altre temps eren la força i l'autonomia d'un moviment obrer pel qual «socialisme» era sinònim d'autogestió i de debilitament de l'estat.

Una ampliació com aquesta de la xarxa i les relacions socials relativitzarà la importància dels ingressos monetaris. Les restriccions a l'economia mercantilista permeten una mediació permanent entre el treball remunerat i les activitats sense objectiu de remuneració, entre el nivell de consum i el grau d'autonomia, entre el «tenir» i el «ser». D'aquesta mediació en podrà néixer, per fi, això que els autors de *La Révolution du temps choisi* han anomenat l'«abundància frugal», és a dir, una civilització que, tot garantint a tothom una autonomia i una seguretat existencial creixents, elimini progressivament el consum pletòric, font de manca de temps, de molèsties, de malbaratament i frustracions, en benefici d'una vida més relaxada, sociable/fraternal i lliure. El que és necessari des d'un punt de vista ecologista i de la transformació de les relacions Nord-Sud pot també, al cap i a la fi, esdevenir normativament desitjable.

¹⁰ El treball i l'horari autogestionat totalment lliure existeixen en mitjanes i grans empreses a Suïssa, Alemanya i Canadà.

¹¹ Veure André Gorz, «Perquè la societat salarial necessita nous criats», *Le Monde Diplomatique*, juny 1990.

¹² *Échange et projets*, op cit.

LE MONDE
diplomatique

CAP VERMELL